

Danièle IANCU-AGOU. *Régine-Catherine et Bonet de Lattes: Biographie croisée 1460-1530: Draguignan / Aix-en-Provence / Rome.* Paris: Les Éditions du Cerf, 2017. 350 p.; 24 cm. ISBN 978-2-204-10428-9.

Aquest llibre dibuixa, gairebé podríem dir d'una manera novel·lesca, la situació dels jueus del comtat de Provença en un moment crític per al seu esdevenir històric: les acaballes del segle xv i els inicis del xvi, moment en què l'antic comtat de Provença és annexionat al regne de França (1481). Es tracta d'un període històric convuls caracteritzat pels avalots i els decrets d'expulsió dels jueus, una minoria religiosa que des de temps immemorial havia habitat aquestes terres i les havia dotat de cultura i de saviesa.

Per dur a terme aquesta radiografia social i històrica, Danièle Iancu-Agou se centra en la biografia personal, deduïda a partir de la documentació conservada en els arxius notariais d'Ais de Provença, dels membres d'un efímer matrimoni jueu (1469) integrat per Regina Abram de Draguinhan i Bonet Astrug de Latas. Passats dos anys de matrimoni (1471), la jove parella se separa per a seguir dos camins ben distints: Regina es converteix al cristianisme, batejant-se amb el nom de Catarina, mentre que Bonet Astrug de Latas, a causa dels decrets d'expulsió posteriors, haurà de deixar la seva Provença natal i establir-se a Roma, on esdevindrà metge de renom i astrònom del papa Borja, Alexandre VI.

La vida paral·lela d'aquest matrimoni jueu serveix a l'autora de mirall per a reflectir tota l'odissea personal i col·lectiva que hagueren de viure els jueus i els conversos de la Provença a la fi de l'edat mitjana, al despuntar dels temps moderns. Colpits sense remei a finals del segle xv pels edictes d'expulsió promulgats pel rei de França, alguns dels jueus acceptaran el baptisme per evitar la pèrdua de llurs béns. La professora Iancu-Agou estudia també la figura dels neòfits, que es convertiren, vista l'amenaça de l'exili.

L'estructura de l'obra és la següent: s'inicia el llibre amb un preàmbul concís (p. 9-14) en el qual l'autora relata la descoberta, als arxius dels notaris d'Ais de Provença dipositats als Archives Départementales des Bouches-du-Rhône, d'un casament distingit (1469), que uní dos jueus, membres de famílies cultes molt adinerades: Regina Abram de Draguinhan i Bonet Astrug de Latas. Aquest moment de l'any 1469 serà el punt de partida històric del llibre. El preàmbul apareix seguit dels sis capítols pròpiament dits.

El primer (p. 15-42) se centra de manera molt general, sense entrar en detall, en el context històric de les aljames de l'antic comtat de Provença, quan encara era regit pel comte rei Renat I d'Anjou (1460-1480). L'autora es fa ressò que, amb la mort del rei (1480), s'acaba tota una etapa històrica caracteritzada

per la protecció i la sobirania de les aljames: és llavors que l'antic comtat de Provença esdevé francès i passa sota domini dels reis de França, sobirans d'un regne, el francès, molt més intolerant envers la minoria jueva, caracteritzat per haver expulsat els jueus de les seves aljames el 1306 (sota Felip el Bell) i definitivament el 1392 (sota Carles VI el Foll).

El capítol segon (p. 43-110) s'enfoca ja en la biografia personal de Regina Abram de Draguinhan i Bonet Astrug de Latas, sota el regnat del comte-rei Renat I d'Anjou (1469-1480), a través de la documentació notarial d'Ais de Provença. L'autora hi estudia el matrimoni contret a Ais entre Regina Abram i Bonet de Latas (25.06.1469). Quant a la documentació notarial d'aquest temps, s'hi subratlla l'elevada presència d'hebraïsmes en els textos llatins, mots dictats pels clients jueus als notaris cristians; aquest fet posa de manifest que la minoria jueva hi era tolerada i que, de retruc, sabien prou bé utilitzar les eines jurídiques de què disposaven, tot servant la seva diferència i singularitat.

Iancu-Agou es fa ressò també, en aquest capítol segon, de la separació precipitada del jove matrimoni jueu, amb la consegüent conversió al cristianisme de Regina (batejada amb el nom de Catarina Sicolesse, esposa el 1472 del noble Gillet Gilibert, secretari reial), així com també de la viduïtat de la protagonista (1479) respecte al seu segon marit difunt, Gillet Gilibert. Paral·lelament, de mestre Bonet de Latas, se'ns en narra que el 1474 ja era metge (*medicus fisicus*) i *baylon* de l'aljama d'Ais de Provença (1476).

El capítol tercer (p. 111-164) s'emmarca ja en la vida dels jueus d'una Provença annexionada al regne de França (1481-1490) i, en concret, tracta de la vida de Catarina (conversa) i de mestre Bonet de Latas (metge jueu), que hagué de viure a cavall de la Provença i d'Itàlia. Després de la mort del rei Renat I d'Anjou (1480), Provença és annexionada al regne de França (1481): el clima a l'antic comtat s'enrareix per als jueus i comença a esdevenir insegur, arran dels avalots i dels decrets d'expulsió, fets que provoquen un seguit de conversions massives de jueus, les quals, durant el regnat de Renat, havien estat només puntuals i anecdòtiques; els avalots de 1484 i 1486 provocaran èxodes massius de jueus cap a l'Alguer, a Sardenya.

Entre les mesures reials franceses preses quant als jueus, se subratlla que Lluís XII (1512) imposà de fer una llista de neòfits per cobrar una taxa especial de cinc mil florins a tots les jueus del regne convertits al cristianisme. Paral·lelament al context històric, se'ns hi descriu el tercer casament de Catarina, aquest cop amb el jurista d'Ais Étienne Jean (24 de juny de 1495), així com la separació posterior, tan sols vuit mesos després d'haver-se celebrat el

matrimoni. Els arxius notarials també revelen l'existència de Simon Nas, amistançat de Catarina i futur espòs de la conversa, pare dels seus dos fills. Paral·lelament, l'autora descobreix als arxius notarials que Bonet de Latas es casa en segones núpcies a Marsella amb la filla d'un fugitiu d'Arle, mestre Comprat Mossé. L'any 1491, de resultes de l'expulsió dels jueus de Marsella, Bonet s'embarca cap a Itàlia, a Pisa, i més tard s'estableix a Roma (1493), on esdevindrà metge i astrònom del papa Botja Alexandre VI i del papa Juli II.

El capítol quart (p. 165-204) inaugura l'etapa històrica del segle XVI, marcada pels decrets d'expulsió dels jueus i les consegüents conversions massives. S'hi estudien els testaments de Catarina i de Simon Nas, quart espòs de la conversa (1517), així com també l'establiment a Roma de mestre Bonet de Latas (p. 205-232), el qual gaudí d'una gran fama arran de la publicació del seu *Anulus astronomicus* (1507). Sabem que a Roma hi viu amb la seva segona esposa, Stella la provençal, filla de mestre Comprat Mossé d'Arle, refugiat a Marsella de 1488 a 1492 a causa dels decrets d'expulsió. L'any 1501, Lluís XII publica l'edecte d'expulsió definitiva dels jueus de la Provença: o partença o conversió. Arran d'aquest decret, un miler de jueus del comtat en marxen, mentre que l'altre miler es converteix.

El capítol cinquè (p. 233-269) té com a protagonistes els conversos del segle XVI en una Provença despoblada de jueus a causa dels diferents edictes d'expulsió: el 1493, Carles VIII promulga l'edecte d'expulsió dels jueus d'Arle; el 1496, de Tarascon; el 1500 i el 1501, Lluís XII en publica l'edecte d'expulsió definitiu. L'autora hi fa un comentari interessant sobre l'onomàstica adoptada pels conversos, els quals prenen sovint noms propis jueus i cognoms cristians, o a la inversa.

Finalment, el capítol sisè (p. 271-293) fa una recapitulació biogràfica i històrica de les vides paral·leles protagonitzades per Regina-Catarina i Bonet Asstrug de Latas. De Regina-Catarina se'n subratllen els quatre matrimonis i una unió lliure: de fadrina, Regina Abram passa a ser, en el primer matrimoni jueu, Regina de Latas (1469), la qual, conversa, esdevé, en els matrimonis successius, Catarina Sicolesse (1472), Catarina de la Verdière (1484), Catarina Jean (1495) i finalment Catarina Nas (1514).

El llibre es clou amb una conclusió (p. 295-306), en què se subratlla la prosperitat de què gaudí el judaisme sota el regnat del rei Renat d'Anjou; d'entre les conversions que vingueren després, quan el comtat de Provença es troba sota el jou del rei de França, la meitat foren d'entre les famílies més cultivades i benestants de les aljames provençals. Tot seguit hi trobem un epíleg (p. 307-318), uns annexos (p. 319-328), integrats pel prefaci de Georges Duby del

1996 a l'edició universitària del 2001 d'aquest mateix llibre (p. 321-322) i per un seguit d'arbres genealògics de la família de Regina-Catarina i Bonet de Latas, de la família Étienne d'Ais i de la família materna de Nostradamus (p. 324-328), que l'autora ha pogut reconstruir gràcies a la informació dels arxius notariais d'Ais de Provença.

Les pàgines 329-342 contenen també una rica i actualitzada bibliografia d'estudi, que sembla independent de l'escassa bibliografia esmentada en el cos del llibre. Segueixen uns agraïments (p. 343-345), un índex de matèries (p. 347-348) i un recull bibliogràfic de les obres editades per l'autora (p. 349-350).

Quant a l'estructura del llibre, en general és clara, històricament parlant, i els annexos documentals són bons i il·lustren la feina d'arxiu realitzada (vegeu els arbres genealògics de les p. 324-328). La llista bibliogràfica final és acadèmicament bona, exhaustiva i actualitzada, i pot servir de bon punt de partida per a una recerca en la matèria.

Pel que fa al fons documental consultat, val a dir que no s'hi citen de manera sistemàtica els arxius notariais concrets, ni tampoc es faciliten les notes registrals dels documents en qüestió: tan sols a l'inici, en el preàmbul, l'autora ens fa saber que la documentació s'extreu de l'arxiu departamental de Bouches-du-Rhône i dels notaris d'Ais de Provença (p. 9). Amb relació als textos històrics que s'hi esmenten, es fan sempre en traducció, en francès: al lector culte li hauria plagut de poder llegir el document original en llatí o en occità, encara que fos citat a peu de pàgina o en annex. Això no obstant, malgrat que els textos originals no s'hi citin, de tant en tant s'hi esmenten paraules concretes en llatí, extretes dels documents notariais (veg. p. 47).

Quant a la descripció inicial del context històric (p. 17-19), el lector hi trobarà a faltar un cert grau d'aprofundiment sobre la situació i el règim que tenien les aljames de la Provença durant el regnat del rei Renat d'Anjou. Les referències bibliogràfiques —que es fan directament en el cos del text, no pas en nota a peu de pàgina (veg. p. 69)—, són escadusseres i no són sistemàtiques: per exemple, a la p. 154, insòlitàment se cita en el cos del text la bibliografia, més o menys exhaustiva, relativa a la vida de Bonet de Latas, cosa que fins llavors no s'havia fet.

Que el lector no esperi pas trobar, en aquest llibre, un format acadèmic rigorós, car no en té pas el propòsit: el lector erudit no hi trobarà notes a peu de pàgina il·lustratives. És un llibre amè, pensat per a la divulgació, obert a tota mena de lectors que es puguin sentir atrets per aquest tema. L'expressió és fluida i viva, i la lectura de les pàgines, llegívola i plena de sensibilitat, gairebé

com si es tractés d'un assaig mig novel·lesc: els episodis històrics que s'hi narren es basen en el relat autèntic de la vida d'un jove matrimoni jueu de Provença, protagonitzat per Regina-Catarina i Bonet de Latas, tal com apareix testimoniada en la documentació notarial, cosa que n'impregna les pàgines d'emotivitat.

Així doncs, tot i que *a priori*, per les característiques formals suara comentades, el llibre certament ha estat pensat per a la divulgació, s'entreveu que darrere d'aquestes pàgines hi ha una tasca exhaustiva, rigorosa i sistemàtica d'estudi dels documents notariais treballats.

EULÀLIA VERNET I PONS
Universitat Autònoma de Barcelona
eulalia.vernet@uab.cat